

УДК 94(476) «18/19» :[377.36:63]

П.П. Бухавец,

магістр гістарычных навук, аспірант кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

РОЛЯ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧЫХ ТАВАРЫСТВАЎ У СТВАРЭННІ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧЫХ ШКОЛ У БЕЛАРУСІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX - ПАЧАТКУ XX ст.

Уводзіны. Сельская гаспадарка як асноўная галіна эканомікі дарэвалюцыйнай Беларусі пасля правядзення аграрнай рэформы 1861 г. апынулася ў прынцыпова новых умовах існавання. Абмежаванне ўплыву мясцовага рыма-каталіцкага землеўладання, эканамічныя крызісы апошняй чвэрці XIX - пачатку XX ст. вымушалі памешчыкаў пераходзіць да больш эфектыўнага гаспадарання. Увядзенне агра-тэхнічных навацый патрабавала наяўнасці кваліфікаваных рабочых, падрыхтоўка якіх адбывалася ў сельскагаспадарчых навучальных установах. У другой палове XIX ст. намаганні ўрада былі ў асноўным скіраваны на індустрыялізацыю і пабудову чыгуначнай сеткі. Аслабленне ўвагі дзяржавы да развіцця аграрнага сектара эканомікі выклікала з'яўленне шэрагу грамадскіх сельскагаспадарчых аб'яднанняў. Адною з задач, якую яны ставілі перад сабой, было распаўсюджванне сучасных сельскагаспадарчых ведаў, у тым ліку праз адкрыццё сельскагаспадарчых школ. Стварэнне сельскагаспадарчых таварыстваў у Беларусі мела пэўную спецыфіку, якая была абумоўлена «абмежавальным» заканадаўствам. Таму да пачатку XX ст. яны існавалі толькі ў цэнтральнай і ўсходняй Беларусі.

Мэта даследавання - вызначэнне ролі сельскагаспадарчых таварыстваў у стварэнні сельскагаспадарчых школ у Беларусі ў другой палове XIX - пачатку XX ст.

Станаўленне сельскагаспадарчай адукацыі ў Беларусі ў парэформенны перыяд разглядалася даследчыкамі савецкага перыяду (Ю.Р. Казлоўскім, М.М. Кузьміным, М.М. Абраменкам). Аднак гэтыя аўтары, вывучаючы перадумовы, час заснавання, прававое поле стварэння і функцыянавання сельскагаспадарчых школ, амаль не звярталіся да праблемы вызначэння іх ініцыятараў і заснавальнікаў [1-3].

Сучасны этап беларускай гістарыяграфіі характарызуецца павышэннем увагі да адзначанай праблематыкі. Шэраг такіх даследаванняў можна ўмоўна падзяліць на некалькі блокаў: 1) даследаванні дзейнасці сельскагаспадарчых таварыстваў, дзе закранаецца іх роля ў станаўленні сельскагаспадарчай адукацыі; 2) даследаванні, якія прысвечаны непасрэдна гісторыі аграрнай адукацыі. Да першага блока адносяцца працы М.В. Вераб'я, В.В. Шведа, З.В. Шыбекі, В.Ф. Бацяева, В.А. Шаршунова [4-9]. Да другога - Н.Я. Новік, В.П. Ворана [10-16]. Аднак, нягледзячы на выяўленне асобных фактаў удзелу сельскагаспадарчых таварыстваў у станаўленні аграрнай адукацыі ў другой палове XIX ст., дадзеная праблема адносіцца да ліку маладаследаваных. А таму спецыяльнае вывучэнне ініцыятыў і іх рэалізацыі дадзенай групы грамадскіх аб'яднанняў з'яўляецца актуальным.

Асноўная частка. Сталая сельскагаспадарчая адукацыя ў Беларусі ўзнікла разам

з адкрыццём у 1840 г. казённай Горы-Горацкай земляробчай школы. Пазней дзяржавай былі заснаваны Горы-Горацкі земляробчы інстытут (1848 г.), Горацкія каморніца-таксатарскія класы (1858 г.) і Горацкае рамеснае вучылішча (1872 г.) [17, с. 4, 13, 72].

На момант узнікнення сельскагаспадарчых таварыстваў у Мінску і Віцебску ў гэтых губернях цалкам адсутнічалі падобныя ўстановы адукацыі. У 1876 г. быў зацверджаны статут Мар'інагорскай сельскагаспадарчай школы, якая пачала сваю дзейнасць у 1880 г. [17, с. 15, 44]. Заснаванне і дзейнасць апошняй у невялікай ступені змяняла дэфіцыт падрыхтаваных сельскагаспадарчых кадраў для Мінскай губерні. Аднак для Віцебскай губерні падобных дзяржаўных ініцыятыў не прадугледжвалася. Таму ідэя стварэння сельскагаспадарчай навучальнай установы ўзнікла ў асяродку Таварыства віцебскіх сельскіх гаспадароў (ВіцТСГ) ужо на самым пачатку яго існавання. У 1877 г. саветам таварыства былі разгледжаны статуты дзвюх сельскагаспадарчых школ, у тым ліку і Мар'інагорскай [18, с. 14]. Разгляд аспекту фінансавання гэтых школ навіў на думку аб заўчасным стварэнні падобнай установы ў сувязі з адсутнасцю дастатковага матэрыяльнага забеспячэння [18, с. 15-17]. Таварыства пачало збор сродкаў, стварыўшы асобны рахунак у Віцебскім таварыстве ўзаемнага крэдыту [18, с. 6].

Дзейнасць таварыства ў кірунку стварэння сельскагаспадарчай навучальнай установы ўзнавілася пасля прапановы экс-губернатара П.Я. Растаўцова. Яна заключала ў сабе накіраванне грошай у суме больш за 10 тыс. руб., сабраных сялянамі ў памяць 25-годдзя ўзыходжання на трон Аляксандра II, на пабудову ў г. Віцебску аграрнай школы з узорнай фермай. У сувязі з гэтым, на агульным сходзе ў 1880 г. было вырашана ўлаўнаважыць савет таварыства набыць неабходную колькасць зямлі для ўладкавання школы і выпрацаваць статут для яго зацверджання [19, с. 9-10]. Пошук і набыццё прыдатнага кавалка зямлі зацягнуліся да сакавіка 1892 г. Ферма «Лужасна», плошчай 101 дзес., была набыта таварыствам на асабістыя накопленыя сродкі [20, с. 1]. На сялянскія грошы планавалася пачаць будаўніцтва школы. Аднак тыя былі перададзены губернскай прысутнасцю па сялянскіх справах мясцовай епархіі на заснаванне царкоўнапрыходскай школы ў Гарадку [21, с. 24].

Уведзенае ў 1883 г. палажэнне аб ніжэйшых сельскагаспадарчых школах дазваляла грамадскім аб'яднанням і прыватным асобам адкрываць згаданыя навучальныя ўстановы праз Міністэрства дзяржаўных маёмасцей. Палажэнне прадугледжвала дапамогу з боку дзяржавы ў выглядзе штогадовых датацый да 3 тыс. 500 руб. і выдзялення зямлі да 500 дзес. Дапа-

мога аказвалася толькі ў выпадку згоды міністра дзяржаўных маёмасцей [2, с. 201, 22, с. 492-493].

Недахоп сродкаў на пабудову неабходных памяшканняў для школы вымусілі ВіцТСГ узбудзіць у 1899 г. судовы іск аб вяртанні капіталу, сабранага сялянамі ў памяць каранаванні Аляксандра II [23, с. 37]. Рашэнне суда ў 1904 г. на карысць таварыства дазволіла рэалізаваць школьны праект. 15 лістапада 1909 г. было афіцыйна адкрыта Лужаснянскае сельскагаспадарчае вучылішча [24, с. 25, 37].

Нягледзячы на цяжкасці ў рэалізацыі калектыўнага праекта, ВіцТСГ аказвала юрыдычную і фінансавую дапамогу прыватным асобам. Так, у 1899 г. таварыства хадайнічала перад Міністэрствам земляробства аб дазволе адкрыцця малочных школ В.А. Бабятынскаму ў маёнтку Хрусталёва і В.Ф. Заблоцкаму ў маёнтку Заобаль [23, с. 38]. У 1902 г. ВіцТСГ вырашыла выдзеліць штогадовую стыпендыю ў памеры 50 руб. на аднаго вучня Хрусталёўскай школы малочнай гаспадаркі [25, с. 89]. У 1904 г. таварыства звярнулася да губернскай управы па справах земскай гаспадаркі з просьбай аб датацыі 2 тыс. руб. на ўладкаванне школы старшых даглядчыкаў жывёлы ў маёнтку В.Ф. Заблоцкага [26, с. 7-8].

Мінскае таварыства сельскай гаспадаркі (МінТСГ) у значна меншай ступені цікавілася заснаваннем сельскагаспадарчых школ у губерні, што магчыма было выклікана наяўнасцю казённай школы ў Мар'інай Горцы. Аднак менавіта гэта таварыства ў 1881 г. першым звярнула ўвагу на развіццё малочнай гаспадаркі і прапанавала адкрыццё школ сыравараў і масларобаў пры земляробчых вучылішчах у Горках і Мар'інай Горцы [27, с. 15]. Акрамя таго, таварыства хадайнічала перад Міністэрствам дзяржаўных маёмасцей аб адкрыцці ў маёнтку Пятровічы М.К. Мышанкова школы хмеляводства і пладаводства [28, с. 11]. Уладапнік маёнтка быў адначасова сябрам МінТСГ і старшынёй Мінскага аддзела Імператарскага расійскага таварыства садоўніцтва [29, с. 83, 258].

Адкрыццё Пятровічскай школы садоўніцтва і хмеляводства II разраду ў 1884 г. было падзеяй дастаткова нячастай для Расійскай імперыі, нягледзячы на вялікую запатрабаванасць у ніжэйшай сельскагаспадарчай адукацыі. Так, у першы год пасля прыняцця палажэння 1883 г. у Міністэрства дзяржаўных маёмасцей паступіла больш за 150 хадайніцтваў аб заснаванні ніжэйшых сельскагаспадарчых школ. Аднак за 6 год іх было адкрыта ўсяго 19 [2, с. 202]. У сувязі з перамяшчэннем школы з Пятровічаў у Бабруйск МінТСГ выдзеліла 100 руб. дапамогі [30, с. 16].

Вяртанне да ідэі арганізацыі малочных школ адбылося ў 1895 г. Таварыства хадайнічала перад Міністэрствам земляробства і дзяржаўных маёмасцей аб накіраванні ў Мінскую

губерню перасоўнай школы малочнай гаспадаркі, якая ўжо некалькі гадоў да таго функцыянавала ў Смаленскай губерні. Некалькі землеўласнікаў выказалі жаданне на размяшчэнне школы ў сваіх маёнтках [31, с. 17-18]. Аднак хадаўніцтва не падтрымалі. Таму ўжо праз два гады таварыства паўторна звярнулася са згаданай просьбай [32, с. 11-13]. У 1904 г. Мінтсг падтрымала хадаўніцтва П.К. Корвін-Пятроўскай у камітэт аб народнай цвярозасці з ініцыятывай адкрыцця паблізу г. Мінска школы для практычнага навучання сялянскіх дзяўчат сельскай гаспадарцы [33, с. 18].

У 1892 г. Магілёўскае таварыства сельскай гаспадаркі звярнулася да ідэі арганізацыі сельскагаспадарчай школы I разраду [34, с. 3]. Адною з галоўных праблем яе арганізацыі была праблема пошуку і набыцця прыдатнага зямельнага ўчастка. Камісія, якая гэтым займалася, разгледзеўшы некалькі варыянтаў, спынілася на Гарнаўліцкай казёнай дачы [35, с. 3]. Адкрыццё школы садоўнікаў і агароднікаў пры Магілёўскім таварыстве сельскай гаспадаркі адбылося 17 сакавіка 1901 г. Апошняя была названа ў гонар былога губернатара М.А. Зіноўева [36, с. 36].

На тэрыторыі Гродзенскай губерні да пачатку XX ст. не было ніводнай сельскагаспадарчай установы. Таму адразу пасля заснавання Гродзенскага таварыства сельскай гаспадаркі на агульным сходзе было прынята рашэнне аб адкрыцці сельскагаспадарчай школы [5, с. 143]. Таварыства стварыла спецыяльную камісію і сабрала 3 тыс. руб. Дваранства губерні ахвяравала на гэту мэту больш за 15 тыс. руб. На гэтыя сродкі таварыства набыло маёнтак Азярніца ў Слоніўскім павеце. У 1913 г. адбылося адкрыццё пачатковай Азярніцкай сельскагаспадарчай школы [14, с. 70].

У 1903 г. У.І. Друцкі-Любецкі прапанаваў прыняць Віленскаму таварыству сельскай гаспадаркі 40 тыс. руб. і ферму «Варанец», плошчай 124 дзес., у Влейскім павеце. Ахвяраванне рабілася з умовай стварэння і ўтрымання ніжэйшай сельскагаспадарчай школы [37, с. 2-3]. Таварыства пагадзілася на ўмовы і занялося арганізацыйнымі пытаннямі. У пачатку 1906 г. у сувязі недахопам сродкаў будаўнічыя работы былі прыпынены [38, с. 13]. Адкрыццё Варанецкага ніжэйшага сельскагаспадарчага вучылішча адбылося 18 верасня 1909 г. [39, с. 9].

Заклучэнне. Развіццё сельскай гаспадаркі ў парэформенны перыяд патрабавала прафесійных кадраў, недахоп якіх востра адчуваўся ў памешчыцкіх гаспадарках, арыентаваных на мадэрнізацыю і спецыялізацыю. Адсутнасць земстваў і недастатковая ўвага з боку ўлады да развіцця аграрнай адукацыі падштурхоўвала сельскагаспадарчыя таварыствы да пошуку шляхоў па вырашэнні гэтага пытання. Дзей-

насць таварыстваў можна падзяліць на некалькі кірункаў: непасрэднае заснаванне школы, юрыдычная і фінансавая дапамога прыватным асобам у адкрыцці, частковае фінансаванне ўжо дзеючых сельскагаспадарчых школ.

Актыўнасць губернскіх сельскагаспадарчых таварыстваў у напрамку непасрэднага стварэння сельскагаспадарчых школ у значнай ступені залежала ад наяўнасці апошніх у межах губерні. Заснаванню школ перашкаджала адсутнасць у сельскагаспадарчых таварыстваў наяўных грашовых сродкаў, асноўнай крыніцай фінансавання якіх былі сяброўскія ўнёскі і ахвяраванні. Калі ў пачатку сваёй дзейнасці таварыствы былі зацікаўлены ў развіцці агульных сельскагаспадарчых школ, то канец XIX - пачатак XX ст. характарызаваўся значным інтарэсам да спецыялізаваных, перш за ўсё школ малочнай гаспадаркі. Выяўленыя факты сведчаць аб заснаванні сельскагаспадарчымі таварыствамі 4 сельскагаспадарчых школ з 20 вядомых на тэрыторыі Беларусі. Пры гэтым адзінаквыя выпадкі заснавання аграрных школ у Віленскай і Гродзенскай губернях належаць менавіта сельскагаспадарчым таварыствам. Акрамя таго, апошнія аказвалі значную юрыдычную і фінансавую дапамогу пры стварэнні і дзейнасці прыватных сельскагаспадарчых устаноў. Дзейнасць школ садзейнічала як гаспадарчай, так і сацыяльнай мадэрнізацыі краю.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Козловский, Ю.Г. Организация среднего сельскохозяйственного образования в Белорусской ССР: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Ю.Г. Козловский; Акад. пед. наук РСФСР. - М., 1963. - 23 с.
2. Кузьмин, Н.Н. Низшее и среднее специальное образование в дореволюционной России / Н.Н. Кузьмин. - Челябинск: Южно-Уральск. кн. изд-во, 1971. - 280 с.
3. Абраменко, М.Н. Низшая профессиональная школа в дореволюционной Белоруссии / М.Н. Абраменко. - Минск: Вышэйш. шк., 1975. - 64 с.
4. Верабей, М.В. Віцебскае таварыства сельскіх гаспадароў / М.В. Верабей // ЭГБ: у 6 т. - Мінск, 1994. - Т. 2. - С. 321.
5. Швед, В.В. Губернскі Гродна / В.В. Швед. - Баранавічы: Баранав. узбуйн. друк., 2003. - 167 с.
6. Шыбека, З. Мінскае таварыства сельскай гаспадаркі / З. Шыбека // ЭГБ: у 6 т. - Мінск, 1999. - Т. 5. - С. 170.
7. Бацяеў, В.Ф. Грамадскія сельскагаспадарчыя аб'яднанні беларусаў у XIX ст. / В.Ф. Бацяеў // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гум. навук. - 2000. - №2. - С. 79-84.
8. Батяев, В.Ф. Развитие белорусских общественных объединений в XIX - 20-е годы XX века. Этнологическое исследование / В.Ф. Батяев; под науч. ред. А.И. Локотко. - Минск: Право и экономика, 2007. - 381 с.
9. Шаршунов, В.А. Деятельность научных обществ и губернских комитетов по развитию сельского хозяйства в дореволюционной Белоруссии / В.А. Шаршунов // Изв. Нац. акад. наук Беларусі. Сер. агр. наук. - 2003. - № 4. - С. 72-77.
10. Новік, Н.Я. Сельскагаспадарчая адукацыя ў дарэвалюцыйнай Беларусі / Н.Я. Новік // Адукацыя і выхаванне. - 1997. - №11. - С. 96-100.
11. Новік, Н.Я. 3 гісторыі прафесійнай адукацыі на Беларусі (другая палова XIX - пачатак XX ст.) / Н.Я. Новік // Беларус. гіст. часопіс. - 1998. - № 2. - С. 80-86.
12. Новік, Н.Я. Сельскагаспадарчая адукацыя як фактар аграрнай мадэрнізацыі Беларусі ў XIX - пачатку XX ст. / Н.Я. Новік // Беларус. гіст. часопіс. - 2009. - № 10. - С. 43-48.

13. Новік, Н.Я. Приватныя і грамадскія ініцыятывы ў развіцці прафесійнай адукацыі Беларусі (другая палова XIX - пачатак XX ст.) / Н.Я. Новік // Весті БДПУ. Серыя 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. - 2009. - № 1. - С. 3-9.
14. Новік, Н.Е. Профессиональное образование в Гродненской губернии в XIX - начале XX в. / Н.Е. Новік // Вест. Гродзенскага дзярж. ун-та ім. Я. Купалы. Серыя 1, Гісторыя, філасофія, паліталогія і сацыялогія, культуралогія, мастацтвазнаўства, педагогіка, псіхалогія, правазнаўства, філалогія. - 2009. - № 1. - С. 65-71.
15. Ворон, В.П. Политика российского самодержавия в сфере начального сельскохозяйственного образования на территории Беларуси во второй половине XIX - начале XX века / В.П. Ворон // Вест. Полоцкого гос. ун-та. Серыя А. Гуманитарные науки. - 2012. - № 1. - С. 57-60.
16. Ворон, В.П. Политика российского самодержавия в сфере среднего сельскохозяйственного образования на Беларуси в середине XIX - начале XX ст. / В.П. Ворон // Изв. Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. - 2012. - № 4. - С. 128-133.
17. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию / М.З. и Г.И., Департамент земледелия. - СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1900. - [3], 7, XXVI, 207, 100, 1 л. карт.
18. Отчет Общества витебских сельских хозяев за 1877 год. - Витебск: Губ. типо-литогр., [1878]. - 22 с.
19. Отчет Общества витебских сельских хозяев, состоящего под августейшим покровительством его императорского высочества великого князя Владимира Александровича за 1880 год. - Витебск: Губ. тип., [1881]. - 80 с.
20. Журналы заседаний и доклады Общества витебских сельских хозяев за 1893 год. - Витебск: Типо-литогр. насл. М.Б. Неймана, 1894. - [2], 40 с.
21. Журналы заседаний и доклады Общества витебских сельских хозяев за 1892 год. - Витебск: Типо-литогр. насл. М.Б. Неймана, 1893. - [2], 106 с.
22. Высочайше утвержденное Нормальное положение о низших сельскохозяйственных школах // Полное собрание законов Российской империи. - 3-е собр. - Т. 3. - № 1919.
23. Отчет о действиях Общества витебских сельских хозяев за 1899 год. - Вильна: Тип. И. Завадского, 1900. - 48 с.
24. Отчет о действиях Общества витебских сельских хозяев. За 1909 г. - Витебск: Типо-литогр. Подземских, 1910. - [2], 134, [5] с.
25. Отчет о действиях Общества витебских сельских хозяев за 1902 год. - Витебск: Типо-литогр. Подземских, 1904. - 133 с.
26. Отчет о действиях Общества витебских сельских хозяев за 1904 год. - Витебск: Типо-литогр. Подземских, 1906. - 33, 96 с.
27. Протокол 3-го очередного собрания Могилевского общества сельских хозяев 16, 17 и 18 января 1881 года. - Могилев на Днепре: Скоропечатня Ш.А Фридланда, [1881]. - 23, 11 с.
28. Отчет Минского общества сельского хозяйства за 1882 год. - Минск: Губ. тип., 1883. - 13, 5, 16, 6, 36, 6 с.
29. Памятная книжка Минской губернии на 1883 год / Минский губ. стат. ком. - Минск: Типо-литогр. Р. Дворжеца, 1882. - V, 3-335, XXII с.
30. Журнал общего собрания Минского общества сельского хозяйства. 13 октября 1896 г. - Минск: Типо-литогр. Х.Я. Дворжеца, 1896. - II, 37, II с.
31. Журнал общего собрания Минского общества сельского хозяйства. 4-го мая 1895 г. - Минск: Типо-литогр. Х.Я. Дворжеца, 1895. - II, 32, II с.
32. Журнал общего собрания Минского общества сельского хозяйства. 13 декабря 1897 г. - Минск: Типо-литогр. Х.Я. Дворжеца, 1898. - II, 30 с.
33. Журнал общего собрания 14 и 15 марта 1904 года. Минское общество сельского хозяйства. - Минск: Типо-литогр. Дворжец, 1904. - II, 11, 81, [I] с.
34. Протоколы заседаний общего собрания Могилевского общества сельских хозяев 25-го, 26-го февраля 1893 г. - Могилев: Типо-литогр. Я.Н. Подземского, [1893]. - 8 с.
35. Отчет Могилевского общества сельского хозяйства за 1894 г. - Могилев на Днепре: Тип. Я.Н. Подземского, [1895]. - 7, 6, 2, 4 с.
36. Памятная книжка и календарь Могилевской губернии на 1907 год / Могилевский губ. стат. ком. - Могилев: губ. тип., 1906. - 302, 151, [1], V с.
37. Журнал общего собрания членов Виленского общества сельского хозяйства 8 декабря 1903 года. - Вильна: Тип. И. Завадского, [1904]. - [2], 15, 50 с., 3 л. табл.
38. Журнал годовичного общего собрания членов Виленского общества сельского хозяйства 9 и 10 марта 1906 г. - Вильна: Тип. И. Завадского, 1906. - [2], 21 с.
39. Журнал общего собрания членов Виленского общества сельского хозяйства 8 ноября 1909 г. - Вильна: Тип. И. Завадского, [1910]. - 44 с.

SUMMARY

The role of agricultural societies in creation of agricultural schools on the territory of Belarus in the second half of XIX - the beginning of the XX century is under consideration. Activities of societies are allocated: direct creation of schools, the legal and financial aid to individuals in their opening, partial financing of already functioning agricultural schools. Dependence on existence of agricultural schools in borders of the province and activity of provincial agricultural societies is determined by their creation. The main problems which societies happened to face in the course of the organization of vocational schools are shown. Comes to light that 4 of 20 known lowest and average professional educational institutions who gave an agricultural education, were created by agricultural societies.

Паступіў у рэдакцыю 01.10.2014 г.